

Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi

Mehmed Kaplan

TANZİR - İ TELEMAK

Bizde Tanzimat devri, Garpte romantizmin en faal devrine tesadüf etmekle beraber, bizim müelliflerimizin bu cereyana uzun müddet bigâne kalarak, ona takaddüm eden devrelere, on yedinci ve on sekizinci asır Fransız müelliflerine karşı alâka duyduklarını görüyoruz. Fenelon, Montesquieu, Voltaire, J. J. Rousseau, bizde, asıl romantiklerden daha önce tanınmışlar, daha çok sevilmişler ve tercüme olunmuşlardır. Edebiyatımızda hakikî romantizm, ikinci nesil, Abdülhak Hamid, Rezaîzade Ekrem ve Sâmipaşazade Sezai ile kendini gösterir. Şinasi, Ziya paşa, Namık Kemal nesli dahi, ana fikirleri itibariyle romantizme değil, on yedinci ve on sekizinci asır müelliflerine bağlıdır.

Bunun sebebini, kanaatimizce, ilk Tanzimat münevverlerinin edebiyattan çok içtimaî ve siyâsî harekete mütemayil olmalarında aramalıdır. Namık Kemal «ma'şûka-i vicdân» nının edebiyat değil siyaset olduğunu söylüyordu. Onun mensup bulunduğu neslin, edebiyatı müstakil bir estetik faaliyet değil de siyasetin emrinde bir vasıta telâkki etmesi bundan ileri gelir. Bu nesil, her şeyden önce, yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğunu siyaset vasıtasıyla kurtarılabilmesine inanmış «action» adamlarından mürekkeptir. Onlara bu hususta yol gösterebilecek olan garbli mütefekkirler, şüphesiz, hayal ve rüya

âlemi içinde yaşamayı seven romantikler değil, Fransız ihtilâlini hazırlamakta müessir olmuş akılcı ve isyankâr aydınlık çağı muharrirleri olabilirdi. Bu tekabüle bakarak, onların, gayelerine en uygun örnekleri seçmekte isâbet ettiklerini söylemek doğru olur.

Dilimize Garb âleminde yapılan ilk tercümelere bakarsak, bunlarda da o devire hâs siyasi ve içtimai meselelerimizin göz önünde bulundurulduklarına şahit oluruz. Başta, daha Tanzimatın ilânından önce, Selim III. ve Mahmud II. devirlerinde, ordunun islâhı ile ilgili, askerî, coğrafî, tıbbî eserler tercüme edilir. Fikrî ve felsefî bir hüviyet taşıyan ilk tercüme, Münif Paşa'nın 1859 yılında Fenelon, Fontenel ve Voltaire'den tercüme ve neşrettiği diyaloglardan mürekkep **Muhâverât-ı Hikemiye** adlı küçük eserdir. Bunu Yusuf Kâmil Paşa'nın 1862 yılında neşrettiği **Télémaque** (Telemak) tercümesi takip eder. Garbden ilk roman örneği olarak **Telemak**'ın tercüme edilmesi mânâlıdır. Mütercimnin maksadı Türklere roman nev'ini tanıtmak olsaydı, Fransız edebiyatında **Telemak**'den çok daha güzel eserler bulabilirdi. Fakat mütercimnin maksadı edebî olmaktan ziyade siyasîdir. Zira **Telemak**'a esas itibarıyla roman dâhi denilemez. Fenelon'un bu eseri yazmaktan maksadı, hocası olduğu veliahde siyasî ve içtimai bazı fikirleri aşılaktır. Roman şeklini tercih etmesi sırf o fikirleri okuyucusuna sıkmadan telkin etmek içindir. Yusuf Kâmil Paşa da eserin bu gaye ile yazıldığını biliyor, tercümesini aynı maksadla yapıyordu. **Telemak** tercümesi Türk okuyucuları tarafından da bir hikâye kitabı olmaktan ziyade bir hikmet ve siyaset kitabı olarak kabul olunmuştur.

Mecmua-i Fünûn'da **Telemak** tercümesi'nin hikâye kısımlarını atıp hikmetli kısımlarını tefrika suretiyle neşreden Münif Paşa sene 1279 numara 3 e yazdığı bir takrizde bu noktayı belirttiği gibi numara 4 de tefrikanın başına konulmuş önsözde de:

«Mahfûz-ı gençine-i sudûr ve sutûr olan envâ-i tevârih ve hikâyât-dan maksad-ı aslî ebnâ-i beşere meş'ale-i râh-ı saadet olan mevâiz ve iber ifâdesinden ibâret olup şu fâideden halî bulunanları kısr-ı bî-lüb ve lafz-i bîmânâ gibi mâlâyânî kabîlinden olduğundan mütâlea ve istimâi abese işgal demek olacağı müselem -i erbâb-ül bâbdır. Zâhir-perestân-ı avâm bu vâdîde kitab mutaleasında sûret-i maddeye kesb-i ittilâ' ile iktifâ ve hakâyık-cüyân-ı havâs ise ictibâ-i semerât-ı hikmet ile istihsâl-i fevâid-i lâyühâ ederler. Devletlû Yusuf Kâmil Paşa hazretlerinin muahharen tercümesine himmet buyurmuş oldukları **Sergüzeşt-i Telemak** o makûle netâyic-i bühimme ile mâlâmâl bir nusha-i nâdire-i edeb ve kemâl olarak işbu cevâhir-i zevâhir-i nesâyah ve hikem mengûş-i gûş-i cân olmağa şayan olmağa

hiisn-i adâb ve fezâil-i ahlâka dâir mutazammın olduğu mevâdd-ı hikem-âmiz terfîk yânî hissesi kıssasından tecrid ve temyîz olunarak mecmua-i âcizânemize derc ve tahririne mübâderet kılındı. İşbu hulâsanın kıraet ve hıfzında derkâr olan sühûlet mutalesasına bâdi-i rağbet olacağı meczûmdur (irtibât ideli cevherle arâz - kıssadan hissedir elkıssa garaz).»

Denilerek, devrin roman ve hikâye telâkkisi belirtilmekte ve **Telemak tercümesi**'nin maksadı açıklanmaktadır.

Telemak tercümesi çok rağbet görmüş, az zamanda müteaddid baskıları yapılmış, mekteplerde örnek kitab olarak okutulmuştur. Eser o kadar değerli bulunmuştur ki Yusuf Kâmil Paşanın tercüme üslûbunu beğenmiyen Ahmet Vefik Paşa onu yeniden sade bir dil ile tercüme ve neşretmekten kendini alamamıştır. Ziya Paşaya da bir Telemak tercümesi atfedilmekte ise de şimdiye kadar ele geçmemiştir.

Telemak'ın tesiri sadece üç kere tercüme edilmiş olmasından ibaret değildir. Yeni Türk Edebiyatında roman ve hikâye nev'inin uzun müddet tehzîb-i ahlâk yahut siyasî ve içtimâî fikirlerin telkini için bir vasıta olarak kullanılmasında onun mühim bir örnek teşkil ettiği muhakkaktır. **Telemak tercümesi**'nin nâzîrelere yol açtığı da görülmektedir ki bu makalenin mevzuu olan **Tanzîr-i Telemak** bunlardan biridir.

Şimdiye kadar hiç kimsenin bahsetmemiş olduğu bu yazma eser İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları arasında 2735 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Meşin kablı bir cilt içinde, 131 varak olup (9 × 15,5) 15 × 20,5 eb'adındadır. Her sahifede 21 satır vardır. Güzel bir tâlik ile yazılmıştır. Kitab Ukâb ile Bûm arasında muhtelif mevzular üzerinde konuşmalardan ibarettir. Konuşmalar 1 den 46 ya kadar numaralanmıştır. Ondaki sonraki konuşmalara numara konulmadığı gibi nihayete doğru, konuşma devam ettiği halde kime ait olduğu işaret edilmemiştir. Kitapta fasıl başlıkları yoktur. Sadece «**Keyfiyet-i zuhûr-i millet-i diyânet**», «**keyfiyet-i zuhûr-i imâr-ı arz**», «**meslek-i temeddün**», «**sebeb-i tecessüm-i imar**», «**zarûret-i vuhş**», «**şiddet-i mihen-i terbiye**», «**uluvv-i şân-ı sa'y**», «**iktiza-yı zâtî-i tabiat**», «**rezâil-i zâtiye-i tabiiyye**» gibi sahife kenarlarında bahisleri gösteren işaretler vardır. Sondan noksan olduğu görülen kitabın müellifi ve telif tarihi belli değildir. Varak 91 B nin sahife kenarına metin hattı ile yazılmış bir notta «**Yek Hezar namı ile bir risâlemiz Musâ ile Firavnin muhavereleri hakkında tedvin olunup bir nümûne-i acibe dahi risâle-i mezbûredir**» denilmektedir ki bundan mevcut nüshanın müellif hattı

ile olduğuna hükümlenabilir. **Tanzîr-i Telemak**'in başka nüshaları da olmak lâzım gelir .Böyle düşünmemize sebep kitabın noksan olan son tarafına ilk sahifenin aynı olan bir varakın eklenmiş bulunmasıdır. Kitabın başında **Tercüme-i hâl-i kitâb** başlığı ile şöyle bir önsöz vardır:

«İşbu muhtasar-ı hikmet-hüner ve siyâset-cevher halîfe-i diyanet istihdamı ile zuhur ve isti'lâ ve betedric memâlik-i milel-i tabîiyye ubur ve istilâ eyledikten sonra inkıraz ve inkıbazı tevecçüh ve inkılâb ile tekrar hal-i tabîiyye avdet ve ric'at eden diyanetler milletlerinin keyfiyet-i devr-i tulû' ve gurublarının mesleğini tasvir ve tanzîr eder bir mir'at-ı ibret-nümâdır. Nitekim Telemak nâm kitâb-ı ma'rifet-nisâbın dahi sîret-i zâhiri hükûmetlerin i'mâl-i siyasiye ve ahvâl-i edebiyesini resm ve tasvir ve meal-i hakikati akl-ı beşeri berâhin-i yakîniyye istimâli ile metâlib-i ulviye-i fazileti isbât ve takrir ederek kuvvâ-i tabîiyye ve heyâkil-i beşeriye gavâil-i müfside-i nefsanîyeden azâd ve tahlis ve saadet-i hâl ile tahsis ve tansis etmeklik tarikını tahrir ve tanzîr eder. Bu dahi bir diğer tasvirde olarak diyanetle teşekkül eden şerâyi'-i semâviyye kavimlerinin mebde-i neş'etlerinden hatime-i inkıraz ve hezimetlerine değin etvâr-ı tulû' ve gurublarını tahkiye ve tanzîrden sonra zahârif-i tabîiyye ve maârif-i rûhâniyenin hakikât ve hallerini târif ve tahkik ve umûm milel ve düveli tavâif-i rûhâniyenin ülfet ve muhabbetine şevk ve teşvik eder bir sanî'a-i nâdidedir».

Bu önsöz bize kitabın iddiasını ve ana fikrinin ne olduğunu açıkça göstermektedir. Türk müellif de kitabını, tıpkı Fransız müellif gibi zahiren hikâyeye şeklinde kaleme almakla beraber, asıl maksadı siyasi ve içtimâî fikirlerini ortaya koymaktır. Yalnız **Tanzîr-i Telemak**'da hikâyeye diye bir şey yoktur. Müellifimizin bu eserine hikâyeye demesi konuşmaların Ukâb ile Bûm arasında geçmiş olmasından ibârettir. Yoksa eserde Ukâb ile Bûm aslâ hayvan şahsiyeti taşımazlar. Konuşma ve düşünme tarzları tamamıyla insana hâsdir. Konuşdukları mevzu da hayvanlara dair değil insanlara ve cemiyete ait meselelerdir. Müellifin kahraman olarak Ukâb ile Bûmu seçmesi, eserini **Telemak**'dan ziyade islâm dünyasında çok yayılmış olan hayvan hikâyelerine, **Sindbadnâme**, **Kelile ve Dimne** gibi eserlere yaklaştırmaktadır. Bununla beraber **Tanzîr-i Telemak**'da isimlerden başka vazih bir hayvan sembolizmi yoktur. Ukâb ile Bûm uzak diyarları ve muhtelif devirleri idrak etmiş, çok tecrübeli, çok hakîm mahlûklar gibi arzedilmiştir. Islâm dünyasına yayılmış olan hayvan hikâyelerinde Ukâb ile Bûmun bu hüviyette ve bu maksatlar için kullanıldığını bilmiyo-

ruz. **Tanzîr-i Telemak**'in diyalog tarzında yazılmasında, yukarıda bahsetmiş olduğumuz **Muhaverât-ı Hikemiye**'nin tesiri olsa gerektir.

Siyasî ve içtimaî bir nazariye ve ihtilâl kitabı hüviyetini taşıyan bu mühim eserin müellifi kimdir ve eser hangi tarihte kaleme alınmıştır? Metinde muhtelif tahminlere yol açan bazı ip ucları varsa da bunlar kat'î bir kanaata vordırarak derecede değildirler. Meselâ varak 50 B de :

«**Tarih-i Mesihî**'nin 1870 senesinde İtalya mecmamında reis-i rûhanînin ince davalar ihrâz ettiği» nden bahs olunmaktadır. Bu işarete göre **Tanzîr-i Telemak**'ın 1870 den sonra yazılması lâzımdır. Keza varak 48 A da «**1270 sene-i hicriyesinde Hindde Ekberâbâd nâm beldede Fender (?) nâm bir âlim-i Mesihî ile Hindî Rahmetullah nâm bir Muhammedî**» nin yaptıkları felsefî bir münakaşadan bahs olunmaktadır. Varak 56 B ed «**1200 tarihinden sonra terakkiye bed' edib işbu 80 sene zarfında...**» diye üçüncü bir tarih zikrolunmaktadır.

Sadece metnine dayanarak **Tanzîr-i Telemak** müellifinin kim olduğunu teşhis daha zordur. Yalnız onun umumî hüviyetini tesbite yarayan bazı kayıtlara rastlıyoruz. Meselâ varak 44 A daki şu parçada kelime oyunları ile **Âlî** ve **Fuad** Paşalara telmih olunmaktadır:

«**Milletlere ve hükûmetlere göz açtırmıyan hep şu ejderha ferznedleridir. Bunlar bu dünyada düzaha hatab olmak için teecessüm edib Âlî Âlî dallanır, budaklanır. İçlerinde Fuadlarını kurd yiyib çürütse bile yine hariclerinden sallanırlar, çanaklanırlar. Mübâdâ eğer giderek mülûk olurlar, mülk ve saltanatı nesillerinde karar buldururlar. ise artık mîlel haklarında diyanet ve aman ve hikmet ve îman bertaraf olub diyanet yoluna rûsûmat şeriatleri ve garaz-ı nefsanîlerine muvafık sefâhet âdetleri halef olur.**»

Burada genç Osmanlıların büyük düşmanları olan **Âlî** ve **Fuad** Paşaların tenkit olundukları aşikârdır. «**Fuadlarını kurd yiyib çürütse bile**» ifadesi, **Fuad** paşanın ölümüne işaret olsa gerektir. Zikrettiğimiz şu parçaya nazaran **Tanzîr-i Telemak** müellifinin genç Osmanlılar grubuna dahil bir şahıs olduğunu düşünebiliriz. Varak 45 de, yine telmih şeklinde **Ceride-i İbret**den bahsedilmesi Namık Kemalî hatıra getirmektedir. Bu telmihin geçtiği cümle şudur:

«... Allah darılmıyor ve peygamber güvenmiyor ve aklu hikmet küsmiyor ve âlem sıkılmıyor diyerek anbean bâlâyâ kabarırlar. Giderek dalâlet-i zulmiyeleri gâyete resîde oldukça altı oyulmuş ve üstü bir çemen kalmış zemin gibi birden çöküb hâdiseleri ahlâfa **Ceride-i İbret** ve harita-i hayret olur.»

Eesrin Namık Kemale ait olduğunu düşündürecek daha başka parçalar da vardır. Meselâ Varak 14 A da Kur'andan ve lisandan bahseden:

«İnkılâbât-ı âlem bir edîb-i kâmilin namını seng-i mezârından ifnâ etse yine sernâme-i âsârından imha edemez. Makâl-i belîğin ibkây-ı nâmdan başka icrâ-yı merâmda dahi hizmeti berkemâl olub i'mar-ı milletde te'sîr-i nutk şemşîr-i kahra galebesi bilvücuh sâbittir. Zuhûr-i Kur'anda âfâkda seyf-i devrana dâimâ karşı duran mutaassıbîn-i arab belâgat-i Kur'ana bir dakika mukavemet edemediler.»

Parçası ile Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr (1283, numara 416) da yazdığı «Edebiyat hakkında bazı mülâhazat» adlı makalesindeki:

«İnkılâbat-ı âlem bir edîb-i kâmilin namını seng-i mezârından ifnâ etse yine sernâme-i âsârından imha edemez. Sözün ibkâ-yı nâmdan başka icrâ-yı merâmda dahi hizmeti bir derecededir ki tahvîl-i efkârda te'sîr-i nutk şemşîr-i kahra gâlib olduğu tecârib-i adîde ile sâbit olmuştur. Hattâ Zamahşerî mukaddeme-i tefsîrinde kelâmın şânını te'yîd için demiştir ki zuhûr-i İslâmda seyf-i şerî'ata karşı duran mutassıbîn-i Arab, hükûm-i belâgata mukâvemet edemediler.» parçası hemen hemen birbirinden farksızdır. Zikrettiğimiz iki metin arasında daha başka benzerlikler de vardır:

«Edîbâne dolmuş bir eser mekârim-i ahkâk için öyle bir kanûn-ı müteberdir ki herkes bilâihtiyar itâatine mâil olub yalnız vücudü muhâfaza-i ahkâmına kâfildir» (Tanzîr-i Telemak, varak 14 A).

«Zirâ iki mânâsiyle ed bâne yazılmış bir eser, mekârim-i ahlâk için öyle bir kanûn-ı müteberdir ki herkes bilâihtiyâr itâatine mâil ve o cihetle yalnız vücûdu muhâfaza-i ahkâmına kâfil olur (Edebiyat hakkında bazı mülâhazat).»

«Tibâî mâ'mûr milletin lisânı beyân olup beyânsız millet dilsiz insan kabîlindedir» (Tanzîr-i Telemak varak 14 a).

«Bir de ittihad, medeniyet-i milletin bir müşahhas misâl-i zihâyâtıdır ki lisânı edebiyattır. O cihetle edebiyatsız millet dilsiz insan kabîlindedir» (Edebiyat hakkında bazı mülâhazat).

«Lisânın esbâb-ı islâhı evvelâ kavâid-i lisânı mükemmel sûrette tedvîn ve temhîd ve sâniyen kelimât ve ıstilahâtı tahdid ve sâlisen kelimâtın nazm-ı surîsini ittihad-ı hakîkî haline gelecek kadar teşyîd, râbian şive-i kelâm ve ifâde-i merâmı tabîat-ı iktizaya göre tevliid, hâmisen ifâdenin nazm-ı münife hâil olan külfetli san'atlerden tecrid etmekle olacak olduğu derkâr iken...» (Tanzîr-i Telemak varak 14 A).

«Zann-ı âcizânemizce (lisânın) esbâb-ı islâh-ı: evvelâ kavâid-i lisânın mükemmel sûrette tedvîn ve temhîdi sâniyen kelimatın istimâl-i

umûmî dâiresinde tahdidi sâlisen imlâ ve mânâca eczâ-yı lisân bey-nindeki irtibât-ı sûrînin ittibâd-i hakîkî hâline gelecek kadar teşyidi, râbian rabt-ı kelâm ve ifâde-i merâm şîvelerinin tabîat-ı lisâna tat-bîkan ta'dîl ve tecdîdi, hâmisen ifâdenin hüsn-i tabîisine hâil olan külfetli san'atlerden tecrîdi sûretlerinden ibârettir» (Edebiyat hakkın-da bâzı mülâhazât).

Yukarıda **Tanzîr-i Telemak**'den alınan parçalarla Namık Kemal'in makalesinden alınan parçalar arasında fikir ve ifade bakımından bü-yük bir yakınlık vardır. Bu benzerlik iki şekilde izah olunabilir: Ya **Tanzîr-i Telemak** Namık Kemal tarafından kaleme alınmıştır. Yahut **Tanzîr-i Telemak**'ın meğhul müellifi eserinin bu kısmında Namık Ke-mal'in makalesinden iktibaslarda bulunmuştur. Eseri yazanın bir genç Osmanlı olması çok muhtemel ise de bu şahsın Namık Kemal olmasın-dan şüphe ettiren mühim bir sebep vardır. O da **Tanzîr-i Telemak** mü-ellifinin aşırı derecede dindar ve Garb düşmanı görünmesi, Namık Kemal'in ise dindar olmakla beraber Garb medeniyetine karşı derin bir hayranlık taşımasıdır. Genç Osmanlılardan **Tanzîr-i Telemak**'ın tezine en çok yaklaşan şahsiyetler Ziya Paşa ile Ali Suavidir. Yalnız **Tanzîr-i Telemak** müellifi dinci olmakla beraber padişahlık ve hilâ-fete aleyhdardır, cumhuriyete yaklaşan bir iddiası vardır. Şu parça bu temayülü açıkça göstermektedir:

«Menâsıb-ı hükûmet bir semâvî emânet olduğundan tekallüdüne kimse râğbet etmeyip ancak imtiyâz eden istihkaklılar cebr ve kabûl-i âmmenin bürhanları ile muvakkaten mütekallid olacaktır. (Müellif burada dînin hâkim olduğu ideal bir cemiyeti tasavvur ediyor) ve bâdelkabûl ehakların zuhûru ile kendileri meşveret-i amme ile anlara tefvîz edip ihtiyâren ve mecbûren uhde-i hatireden halâs-i nefslerine teşekkür ederek yine vazâif-i hassalariyle iştigâlât-ı şeddeye avdet ile müdâvim-i ubûdiyet bulunacaklardır. Çünkü mahâkeme-i diyâ-nette hâkim kütüb-ı mukaddese ve kâdim ehliyetli amele ve hademe olmak hasebiyle iklim içinde halife veya velî ve emîr ve kâdî emretti tâbîri kalkıp irâde-i mülîkâne gâile-i şirki bütün bütün unutulacak tır... Millet ile ricâl-i hükûmet beyninde fark kalmayıp ancak hükû-met ricâlinin hırkalarında yama ve delik daha ziyâde olup hânelerinde havâyic-i zahîre bir kaç adedden nakıs olacaktır ve daha ziyâde sade kıyafet bulunacaktır. Zira hükûmet ricâli milletin hem mübellîğ-i dinleri ve hem amel ve icrâda nümûne-i ayınleri olmağla millet temet-tüatça kesrete düştükçe ricâl-i hükûmet tenzil edip hadd-i mükâfatta istikrar ettirmek üzere muhâfız ve vâiz olacaktır. Kendileri dört ziyâde derece hizmet ve ubûdiyet ile meşgûl olmıyanlar diğerleri iki derece

icrâya âmir ve fermanber olabilir mi? Emr eyleseler akıl ve hikmet karşısında yakışık almaz.» (Tanzîr-i Telemak, varak 43 A B).

Namık Kemal'in eserlerinde bu çeşit bir demokrasi telâkkisine rastlanmaz. Ziya Paşa da padişahlık ve hilâfet aleyhtarı değildir. Bu fikirler Genç Osmanlılar arasında yalnız Ali Suavi'de vardır. Beşerî bütün hâdiseleri din ile izaha kalkmak bakımından **Tanzîr-i Telemak** müellifi ile Ali Suavi'nin düşünceleri arasında büyük bir yakınlık vardır. Yalnız Suavi'nin üslûbu **Tanzîr-i Telemak**'a nazaran çok sadedir. Bir de Ali Suavi böyle bir eser yazmış olsaydı onun adını mutlaka zikrederdi. Çünkü o bize yazmadığı eserlerin isimlerini de bildirmişti!

Biz başka vesikalar meydana çıkmadan sadece **Tanzîr-i Telemak** metnine müracaat suretiyle müellifin kat'î surette teşhis olunabileceğinden ümidimizi kesmiş vaziyetteyiz. İ'erede bulunacak yeni ip uçlarına intizaren, şimdilik, Tanzimat Devri için çok dikkate şayan bir kitab olan **Tanzîr-i Telemak**'ın ana fikirlerini, muhtelif mevzulara dair ihtiva ettiği düşünceleri, şekil ve üslûbunu gözden geçirelim.

Yukarıda da işaret edildiği üzere **Tanzîr-i Telemak** diyalog şeklinde bir eserdir. Ana fikri itibariyle Avrupalılığa karşı dinî nizâmı, hasaten islâmîliği müdafaa eder. Bir diyalog şeklinde olmakla beraber, eserde konuşmayı üzerlerine almış olan Ukâb ile Bûm, birbirine zıd fikirler serdetmekten çok birbirini teyit ve teşvik ederler. Aralarında yalnız şöyle bir ayrılık vardır: Ukâb, tabiat bi'gisi geniş bir şahsiyet olduğu halde Bûm ictimaî ve ahlâkî hâdiseler üzerinde düşünen bir mütefekkindir. Eserde fikirler insanın tabiate karşı aldığı tavır ile cemiyete ve nefsine karşı aldığı tavır arasında benzerlikler kurmak suretiyle ortaya konulur.

Mevzua şöyle girilir:

«Ukâb nâm bir mürğ-i cezîre - âşiyân-i acâyib etvâr», «nevet benevbet inkılâbât-ı muhtelifi üzerine cezr ü med ile güzêrân etmekte bulunan dehr ve devranın tefekkürü (ile) tîz-perdâz-i sahrâ ve kûhistân ve ceylân-sâz-iklîm-i Türkistan iken, resmi i'mar ve cismi harâbezâr olan cezîre-i Rûm'a kudum etmekle, esnâm-ı muhtelifi-i mürğânın hall-i müşkilâtları uğrunda mahfe-nişin-i nihâl-i servistân ve zânûbezemîn-i debistân-ı çemenistân olan bir Bûm-ı hikmet mersumun Encümen-i Dânişine tesâdüfü dikkat-i nazarını celb edüb» ona «Ey Bûm-ı hallâl-i ahvâb-i ulûm! Gurâblara at ölüsü hikâyesini nakl ile vâiz ve mu'allim yaşıyan bir kartalın nağmelerinden usandım» diyerek, «cinsimizin umûmuna ve hususuna hissebahş olacak» bir hikâye anlatmasını söyler.

önce kendi hayvaniyetlerini yenmiş insanlar olacaklardır ve bunlar için ahlâk ön plânda gelecektir. Yine aynı düşünceye göre bir milletin intihabı dinî ve ahlâkî gevşeme ile başlar. Bir milleti sukut ettirmek için en pratik yol onun dinî ve ahlâkî kıymetlerini ortadan kaldırmak, nefsâniyete meydan vermektir. Zaten dinî ve ahlâkî kıymetler ortadan kalkınca hayvanî kuvvetler derhal kendilerini gösterirler. Bu muhâkeme tarzını yürüten **Tanzîr-i Telemak** müellifi, dinî disiplini içinde yaşayan rabbânîlere mukabil, bu disiplini reddeden, sevkitabîlerini terviç edenleri tağut kelimesi ile tevsim ederek, onların hallerini tasvir ediyor. Devrine hâkim olanlar bu cins insanlardır. Tağut'lar her zaman ahlâkî reddettikleri gibi Tanzimat Devrinde de Avrupâî olmak bahanesiyle dinî kıymetleri hakîr görmeğe başlamışlardır. Müellifimize göre içtimaî sukutun başlıca sebebi budur.

«Tağut ve nahvet-perestlerden, hadden ziyâde emele düşmüş, hırs galebe etmiş (lerden) başka ehl-i diyânete düşman yoktur. Ezkadîm memâlik-i ehl-i diyâneti istilâ ile ahâliyi islah etmeğe kendilerini ehil zan ederler ve diyânet idâresini biliriz sanırlar. Bir takım nefsânî sözlerle rabbânîleri dahi istedikleri gibi kullanmağa muktedir geçinirler. Kavâid-i esâsiye-i dinîye cümle firâk-ı mütemeddine-nin ıslâh-ı ahvâllerine mütekeffil iken onlar mâni' addederler. İslâhât efkârı ile a'dalarının ahvâllerini tanzîm için kavâid-i dinîyeyi mecburen tahrif ederler. Diyânetin vasiyet ettiği ırz ve can ve malda muamelât-i müsâvât-kârâne-yi milletce mahvoluncaya değin bir mahallede icrâ etmezler. Zîra zulmü ezmine-i kadîmedenberi milletce adl ü zafer tanımışlardır. Binaenaleyh mes'ele-i müsâvâtı bırakırlar da sâir mevadd-ı rediede milel-i mecûsu öteye geçerler» (10 A).

Müellifimize göre memleketi idare edenler ahlâkî sukut içindedirler; onlar garbli olacağız diye dini bırakmışlardır. Fakat dini bırakınca bütün kötülükler ortalığı kaplamıştır. «Sonra bu izzet-i dinîyeyi arzû-yı nefislerine kullanmakla halleri o preseye geldi ki gûya bu izzet ve mehâbet milel-i müteahhide ve raiyet-i dinîyeye zulmetmek ve elkâb-ı ulûhiyetle fahr eylemek için bir bahş-i ilâhî olmuş kıyasiyle kadrini bilmedikleri ni'meti elden kaçırdılar. Milel-i tabîyenin ayakları altına düştüler. Himâyet-i hudûd nerede kaldı? Humâ-yı zaferi âşiyâne-i mülklerinden uçurduktan sonra yuvası bile bozuldu. Zîrâ memâlikde a'daları pürsilah olduktan sonra aleyhine kullanırlar diye bittâbî diyanet raiyesini silahtan uryân edip, dinsiz eşkiyalara ezdirdiler. İşte memâlikin bir tarafını ihata eden mucâz bir şeni'a hep bütün dinsizlikten başka akılsızlık belâsıdır. Günbegün kuvveden fi'le zuhûr ve izdiyâd eden zulmiyât ve cehliyâtı terakkî tahmîn ederler

ve birer birer bunca hezîmetlerin kâffesini ayîne-i vatanda gösterirler» (10 B).

«Tabakât-ı düzehin vasatı ve fevki doldu. Ancak altı boş kaldı. İşte oraya dahi bunlar gidip kâh âzâlarını, ve kâh fuad (Fuad!) larını tutan nar içinde balolarını açsınlar ve maskaraları oynatsınlar. Anlar ise bu vazife-i mefrûzayı bırakıp da borçlarımızın kazâsı için ah filân filân eyâletler dahi zîr-i hükmümüze geçse de vergiler tarhı ile daha ziyâde pa'yihtahtımızın saraylarına ve balolarına ve kasırlarına ve formalarına ve me'valarına ve hadem ü haşemlerine revank versek efkârındadırlar. Payitahtlarında ettikleri rezâletlere acaba filân filân eyâletler ellerinde olmaması mı mecbur ediyor? Öteye beriye dağılıp kimileri köprüler başlarında onar beşer para, ve kimileri geçitler önlerinde kefâfdan âciz mesâkîni döge döge her biri mugâyir-i edep bir ayb-ı diğeri geliri addetmekle intî'aş üzere iken debdebe ve israfları gündün güne artmaktadır. (11 B).

Tanzîr-i Telemak müellifine göre işlenmiyen tabiat gibi işlenmiyen insanlık da vahşî olur. Muayyen bir müddet bir yerde ahlâk ve din sayesinde bir medeniyet yükselir, sonra ahlâkî gevşemelerle o medeniyet sukut eder. Orayı sukut etmiş halde görenler eskiden burada bir medeniyet olduğuna inanmazlar. Fakat orası tekrar imar edilirse yeni bir medeniyet doğar. Bu hali görenler de eskiden buranın vahşî bir yer olduğuna inanmazlar. Böylelikle insanlık vahşetten medeniyete, medeniyetten vahşete mütemadi surette gider, gelir. Ukâb bu medeniyet ve vahşet med ü cezrini güzel bir hikâye ile anlatır:

«Bahamdan işittim. O dahi babasından ve babası dedesinden o dahi zaman-ı Neciyullâha muasır bin yaşında bir adamdan işitmiş ki anın zamanında bir bostan var imiş. Buğday ve üzüm ve fasulye ve pirinç ve zeytin ve mercimek ve hazrâvât ve hurma ve sair umum mahsûlât-ı hâzıra ile ma'mûr olduğundan etrâf-ı bilâd oradan teayvüş ederler imiş. Ve bahçevanları âkıl ve cesur ve üstâd ve derece-i nihâyede tehammül ehli kahraman zevât(lar) imiş. Dâimâ âlât-ı imâr ellerinde bostanın içinde ve etrâfında gezerler ve mahsûl ve himâyesine nazâret ederler. Bu sebeple berekâtı vuhş ve ecânibi dahi kandırmış, doyurmuş. Her ne kadar nesilleri onların zâdeleri ise de lâkin akılları onların akıl ve irâdeleri değil imiş. Bu sebeple bostan orman olmuş. İçinde dallı dallı, mücessem meyve bilmez ağaçları belirmiş. Lâkin halefleri hep yine babaları gibi bahçivan nâmı ile anılırlarmış. Ehl-i ibret bir gün seyr ve temaşasına (17 B) varup görmüşler ki umûmen çalı ve çıyan sarmış olup bîhisab elvan kavuklu, yeşil maşlahlı dikenler binlerle saf bağlayıp sofular gibi musallâda duâ ve hacâta çık-

mışlar. Yel urdukça birbirlerine başlarını sallıyorlar. Niceleri yüksek dallar tepelerinde oturmuşlar. Kâffesinden ziyâde başlarını sallıyorlar. Gûya mütevvefa hükümdârın rûhuna tevrat okuyorlar. Yahut minber ve kürsülere çıkmışlar, peygamberlere iftirâ ediyorlar. Bir nice milyonları yere berâber birbiri üzerine rıhtım olmuşlar da gûya ismetli bir vâiz dinliyorlar. Karşı taraflarında hezâr bin dikenler kırımızı çiçekler açmış, tabur tabur olmuş. Yel estikçe yaprakları tranpete, düdük çalıyor. İçlerinde bir büyük Mugeylan dikenleri ortasında en mürtefî bir diken etrafına bir garib ve mehib dehşet göstermiş. Gûyâ Bonapart Mısıra girmiş de Camiülezherde selâmlık ediyor. Bu sebeble etraf-ı bilâd halkı şiddet-i cû' ve fakrden geçinemez olmuşlar. Nesilleri inkıraza, umrân harâba yüz tutmuş. Böyle böyle bıçak kemiğe dayanmış. Anlar bu halde iken canib-i garbden mechûl-ül ahvâl bir az adamlar belirmiş, Hânelerine inip misâfir olmuşlar. Ol yerin evvel ve âhir bahçe ve bostanın sergüzeşt ve bahsini ortaya koymuşlar. Misâfirlerden çâre sormuşlar. Bu adamlar niamüttevfik eski üstâdların esnâfından imişler. Bilmüşavere ittifâk ve muâvene ve tehaşşüd birle asl-ı kadim-i mârûf üzerine âlât ve kudret ve müllâhâzat kullanarak urûk-ı eşvâki sökünce anların dahi yarısı kırılmış. Bâzısı zulemât-ı iştigâlâtta yine diken diker, bâzıları bel ve balta bedeline dikenlerin salâhları için mev'ize söylerler imiş. Çünkü her ne kadar cansız ve mecâlsiz dikenler ise de lâkin her birinin (18 A) üzerlerine Timürlenk askeri gibi beşer - onar müteaddid silâhları ve süngü ve mızrak ve al ve yeşil bayrakları olduğundan köklerine urdukça anlar dahi gözlerine urarak semli süngüleri ile ekserilerini yaralamışlar. Agreb burası imiş ki yükseklere çıkıp sîmâ-yı ulûhiyet ve unvân-ı tuğrâ-yi rübûbiyet ile taazzumâne kurulan büyük dikenler, kahramanlar balta urdukça yerlerden aşağı kendilerini kartal kuşları gibi atarlar imiş. Nihâyet arz-ı bostanı kâmilten tenkih eylediklerinden sonra gars-ı eşcâr-ı müsmireye iştigâh eylemişler. Çok zaman geçmeyip eski bostan-ı mâmurun aynı olmuş. Hattâ eski âşınalar âfaktan gelip şu ağacı ve bu dirah-ı semeri ben diktim ve filân filân ağaçları filân filân gars etti yolunda söyleşip aralıkta harâbeden bihaber imişler. Bundan ma'lûm oldu ki, imârın cihet-i vahdet-i zâtiyesi hep bir eser üzerine imâr teşkil ediyor. Bunun üzerine bu üstâdlar dahi hulûl-i ecelleri ile gidip ferzendleri bedelleri kaldıysa da lâkin babalarına yalnız kâlleri benzeyip hâlleri benzemediğinden tekrar bostan bir orman olup eski ormanın aynı olmuş. Hattâ afaktan gelenler bu orman bir kadim ormandır. Filân filân tarihlerde dedelerimiz buradan çalı keserlermiş diyerek söyleşirler imiş. Şundan mâlûm oldu ki

vuşun cihet-i vahdet-i tabiiyesi dahi hep bir eser üzere hâr teşekkül ediyormuş. Ve kütüb-i mukaddesenin bahçevancılıkta nesil kullanılması, belki istihkak istihdam olunsun diye kanlı kanlı rica ve nasihatleri pek büyük bir tenbih imiş» (18 B).

Ukâbın anlattığı bu güzel ve mânalı hikâyeyi Büm insan tabiatine ve cemiyet hayatına tatbik eder. Bütün kitabda kendi haline bırakılan tabiat, insan ve cemiyetin kötü hale geleceği, uğraşılırsa mahsûldar, iyi ve medenî olacağı fikri müdafaa edilir. Müellifimiz, dini, fena kuvvetlere karşı bir mücadele, bir isyan ruhu olarak anlar. Yukarıki hikâyede kapalı olarak kötü idarenin istenirse nasıl mağlub edilebileceği sezdirilmiştir. Kitabda yer yer halkı isyana teşvik eden parçalar vardır. Varak 55 A da bu temayül çok açık olarak görünüyor:

«Mülûk, mülûk diyerek cihâna şâyî' olan bir sûret-i mehîbin hemen ismi mehîb olup hadd-i zâtında millet-i miskinın kantarlarla envâlleri afâktan gelip ve saraylarına girip orada yinip ve yanıp ve müsahhar olup mahv ve hebâ olmaktan ibârettir. Ol mal hikmet olmaz. Merhamet olmaz. Diyânet olmaz. Beşâret olmaz. Yağmur olmaz. Güneş olmaz. Her ne vakit (55 B) bir helâk ve hebâ olsa din ve millet halâs olur. Lâkin bunların hiç birisi olmaz da mâl-i mezbûr zulüm olur. Zulemât olur. Yetim olur. Sarsar-ı âfât olur da memâlikte yine diyânet ve milleti tesmim eder. Kütüb-i İlâhiyeyi havaya savurur... Böyle menba'-i ecnâs-ı şer olan bir dâirenin mahvı üzerine kıyâm niçin mat'un oluyor? Sen ey Ukâb bu ta'n u teşnî kimden istima' eyledin? Nuhdan mı yoksa İsâ ve Muhammedden mi? (56 A). Bir lügâzda demiş ki «bir sinek bir kartalı kaldırdı urdu yere — yalan değil gerçektir ben de gördüm tozunu». İşbu sinekler ezhâr-ı hikmet-i ilâhiyeden şehd-i şîrîn-i a'mâl-i Ulûhiyet ahz eden rical-i İlâhiyündür. Yoksa paralara konan sinekler değillerdir. Müşârinileyh kartal dahi cife-i hukûk-ı mesâkîne konan cebbâr, zulûmkâr tagutlardır. Zübâb-ı mezbûrun yere urduğu kartallar bir değil, beş, değil, beş bin değil, yüz binden ziyâdedir!»

Tanzîr-i Telemak müellifi isyankâr ve inkilâpçı bir ruh taşımakla beraber Tanzimattan sonra yapılan garbci hareketlere muhaliftir. O milletlerin sukutunda ahlâkî inhitatın başlıca âmîl olduğuna karidir. Gayri ahlâkî surette hayat sürmek isteyenler ahlâk kaynağı olan dini hakîr görürler. Müellifimiz, zamanla dinî prensiplerin değiştirilmesi icabetteğine inanmaz. Ona göre dinin kanunları ebedîdir. Onları değiştirmek değil, hiç bozmadan tatbiki etmek lâzımdır:

«İhtilâf-ı ezmine ve emkine, ihtilâf-ı ahkâmı mûcibdir şayiası ihtilâf-ı istihdam ve ihmâl-i ahkâmı demek olmayıp bu zann-ı bed-

şiar tervic-ı mehhâm-ı fâsîdeleri için kütüb-i mukaddese ahkâmını tahrife teşemmür-i sâk eden ehl-i nifâkın hırs ve cehilleri âsarıdır» (30 A) Böyleleri kendi keyfi emirlerini yürütmek için Allahın emirlerini hakîr görürler. «Hiç kimseye bir lâkırdı söyletmemek ve özlernini ve sözlerini âlceme elzem ve ehem belki Rabb-üllâh-ı ekrem tanıdıp başka söz dinletmemek üzere yerden ve gökten mâkâlât-i bî-hudûd ve rivâyât-ı lâtuad ihtirâile hevâ ve agrâz-ı nefsâniyelerini bî-bâk ve fütûr icrâyâ kudretyâb olmaları için böyle bir çok ekâzibi ittihaz-ı mesned etmişlerdir» (31 A) «Bir düstûr-ı İlâhî olurki her bir diyâr ve a'sârda havâyic-i beşeriyenin bilcümlesini kemâhî idâre edüp kavânîn-i arzıye-i sakîme vaz'ına aslâ hacet bırakmaz. Ve her a'sâr ve aktâr ve diyârda halis-ül' ayar bir sikke-i Mahmûdiye olduğundan, karn karn, evlâd evlâd miras kalarak masâlih-i azize-i beşeriyeye ve makâsıd-ı mecîde-i insâniyeyi müsâvâten adl üzerine temşiyet için müebbet kullanırlar. Eskimez, ateşte yanmaz, küf ve kurd yemez, dehr çürütmez, renk ve denk-i sûret ve maddesi bozulmaz.» (31 A) Bozulan insandır, binaenaleyh dîni insanın delâletlerine göre değil, bozulan insanı dîne göre ayarlamak lâzımdır. Bu bakış zâvî, tesinden Tanzimattan sonra yapılan garblılışma hareketlerinin Tanzîr-i Telemak müellifi tarafından nasıl telâkki olunacağı tahmin edilebilir. Filhakika müellifimiz bu hareketlere külliyyen muârızdır. Yenilik iddialarını alaylı ve tenkitkâr bir şekilde şöyle hülâsa eder:

«Muhyi-i dîn ü devlet ve müceddid-i şîrâze-i mülk ü millet olan velîni'met-i bî-minnetimiz şehriyâr-ı adâlet-sîret ve cihandâr-ı fârûk-menkibet efendimiz mahz-ı mahâsin-i tedâbir-i ... mülûkâneleri ... ile imkân-ı kalb-i serâir-i kudsiyesini i'lân ve izhâr kabilinden olarak saltanat-ı seniyyenin her bir şûbe-i idârei mühimmesinde eser-i feyz ü terakkı ve intizâm-ı maddî ve mânevî bir vakıttanberi kulûb-i ammeye tetarruk eden ye's ü fütûrun münkalib-i şevk u sürur olmasına bâdî oldu. 1240 tarihinden sonra devlet-i islâmiyenin hal ve hey'et-i hasenesi bütün bütün başkalaşmış ve emr-i medeniyet-i ma'mûriyette Avrupanın memâlik-i garbiyesiyle hem renk ve yeksân belki kabiliyet-i tabîiye-i mevkiyesi teshilâtı ile cümlesine tefevvuk ederek yegâne-i âfâk olmaklığı zamanları yaklaşmış olduğu işbu tehavvülât-ı celîlenin hüsn-i icrâsı bâbında dîn-i mübîn-i islâmın muâvenet-i külliyesi bulunduğu görülmektedir... (57 A)».

«Hulâsa-i akâd'i ve malûmatları 1240 sene-i hicriyesinden sonra kur'an-ı mecîd-i şeriatı islâm mülûkleri tecdid ve ihyâ ettikleri ve ihdâs eyledikleri kütüb-ü kavânîn hakkâniyete müsâdif olduğu ve Osmanlı ve Acem mülûkleri füyûzat-ı İlâhiyeye makrûn bir nice ze-

vât-ı smât oldukları ve milletleri kadîmdenberi müzmahil ve perişan eden diyânet ve mezhep mutaassıbları olduğu ve Avrupadan aldıkları kavânin-i medeniyet ile memâlik günbegün ma'mûr olmakta bulunduğu ve düvel-i islâmiye mukaddem mutaassıb ve perişan olup lâkin şimdi düvel-i muazzama ile muamelât-ı samîmiyeye mübâseret etmekle fezâil-i beşeriyede terakkîde bulunduğu ve millet-i islâmiyede eveldenberi diyânet fezaili meydana gelmeyip şimdi eski taassubun zevâli hasebiyle... nice kerametlere mazhar olacağı ve eski zamanda dahi Avrupalıların rüsûm-ı mülkiye ve uknûm-i hükmiyelerine (58 A) müraat ile tanzim-i mülk ve millet ve takvim-i kavâid-i medeniyet edip diyânet ve mezhebce taassub etmediklerinden bütün âfâkâ bir kuvvet-i azîme ile neşr-i diyânet eyledikleri ve Arapların eski kuvvet ve şevketlerini sonradan ahlâk-ı milliyelerinde zuhur eden taassub-ı mezheb izâle ve perişan eylediği, Türklerin eski inkırazları taassubât-ı mezhebiyelerinden nâşi olup şimdi usûl-i hikmet-i Yunâniye ve rüsûm-ı medeniyet-i Efrenciye icrâ ile kuvvet ve şevket ve insâniyet ve medeniyet ve daha a'la terâkki eyledikleri ve mukaddem millet-i Mesîhe dahi taassubla telef olup ba'de terk-i taassub ile şeref buldukları ve şimdi mülûk-i Osmâniye usûl-i Efrenciye sâyesinde Arablar ve Türklerin bilâdına mâlik olup nüfûs ve fülûslarını sükûnetle tasarrufa nâil oldukları ve Türklerin eski taassub-ı diniyeleri ile şarktan ve medreseden zuhûr etmemeleri için usûl-i Avrupa üzerine dökülmeleri taraf-ı Hakdan mülûklerinin kalb- agâhlarına bir ilhâm-ı Rabbânî olduğu ve Karadeniz boğazları istihkâmı Rusya devlet-i hunrîzinin Firengistan ve Türkistana tasallutlarına mâni olmak için yaratıldığı... ve Osmanlıların her devletin muhtac oldukları bir iklim-i kavîde tevattuna nâil olmaları her devletten ziyâde muazzam olmalarına bir delil-i takdîrî olduğu, Osmanlı devletinin ricâl ve milleti zem eden düvel-i ecânib te'lifleri hakikat-i hale vâkif olmadıkları ve Osmanlı devletinin tedbir-i hükûmet ve milletini zem eden gazeteler yalancı olduğu ve artık Osmanlıların adâlet ve kuvvetleri mülûk-ı milel ve ammede câygir olduğundan aleyhine ta'snif olunan kitâblar kulûb-ı ammeyi tahvil ve zuizanna giriftar edemeyeceği (58 B) ve devlet-i Osmâniyenin mehâsin-i tedâbir-i hakîmânesini müşâhede eden akıllı âlim müellifler medh ü senâyâ mecbûr olacakları ve Osmanlıların bütün memâliki tanzim ve imâr eylediğini beyân eden kitâblar doğru sözlü olduğu ve Osmanlı mülkü vükelâları kendi menâfi'-i nefsâniyelerini bırakıp şedîd riyâzetlerle uryan ve 'atşan islâhât-ı mülk ve millete hezâr ta'b u mücâhede ve mihnetle uğraşmakta buldukları, düvel-i ecnebîye-i müttefika dahi

haklarında hüsn-i muavenet ve hulûsâne muhabbet eylemeler lâzım geleceği ve Osmanlı tarafdarlığı üzerine tasnif olunan kitabların makâlâtı hep burhân-ı kâtî' olup aleyhinde kelimât-ı muzırre neşr edenleri iskât ve ilzâm veya re'sen îdâm şer'an ve aklen vâcib olduğu ve milletler imârı sanâyi'-i dakika sâyesinde icrâ edecekleri ve Avrupalılar sanâyi'-i dakika taassub-ı diyânetleri izâleden sonra nâil olup bu sebeble servet ve ma'mûriyet buldukları, ve menâfi'-i nefsanîyeyi men'eylediğinden taassub ve diyânetler servet ve ma'mûriyete mâni' oldukları, İslamlık ve Hıristiyanlık sâyesinde servet ve ma'mûriyet olmayacağı... Hz. Mesihin ve Hz. Muhammedin havâriyûn ve hulefâları te'sis-i diyânet (eylediklerinden) ve mutaassıb olduklarından vardıkları memleketlerde servet ve ma'mûriyete mâni' nice ihtilâl ve ihtilâf ihdâs ettikleri ve işbu mutaassıpların akıl ve hikmete mugayır çıkardıkları usûl-i dîniyeleri ecdâd-ı kadîmelerinden diyânetleri mîras bulan akvâma fesâd düşürdükleri ve yeni din halkı eski din halkına adâvet ve nefrete mecbûr olduklarından hakîmâne devletlere beynlerini tâdil vâcib odluğu... milletleri diyânetlere cebr ve sevk etmek medeniyet ve insâniyete sad merhale baîd olduğu ve medeniyet-i hâzırâyı teşkilâ diyânet-i kur'aniyenin uhdedâr olduğu... Avrupa kanunları ile amel ettikleri müddetce millet-i islâmiyeye zevâl mümkün olmayacağı... İslamlık dipli olup hıristiyanlık dipsiz olduğu, Osmanlılar giderek Avrupalıları müsliman edeceği ve Osmanlılığı bırakıp düvel-i ecnebiyeye kaçanlar arsız müdâhinler olduğu ve Osmanlılar 'anasıl Kudüslü olub ana mebni şimdi hükûmetleri dahi mukaddes olduğu ve Osmanlıları ulema-i ilâhiyenin nutuklarına gazaplandıkları vakit hamamda kan aldırma lâzım geleceği... Osmanlılar eski Osmanlılıktan alâmet ve nişan bırakmayıp şimdi Avrupa düvellerinden bir devlet-i (61 A) müstakille oldukları, Osmanlı meliki peygamberin en büyük hâlifesi bulunduğu... (ilâh.) İşte fihrist-i cerâid-i matbuaları bu minvâl üzere ilâ gayrünnihâye mufassaldır.»

Tanzir-i Telenak müellifi yenilik namına yapılanlara inanmamakta, cemiyette ahlâk duygusunun bilâkis çok gevşediğini ileri sürmektedir. Yukarıki hülâsadan sonra hakîki vaziyeti şöyle tasvîr ediyor:

«Vekâyi'-i hâzıraları amma diyânetce budur ki memâliklerinde hey'et-i cedîdeye gireli beri 40 sene zarfında zinâ ve livâta ve sekr ve riyâ ve zulüm ve gasb ve sair bütün taht-ı kanûna girip rüşvetsiz hiç bir idâre ve hükûmetleri mevcut değildir. Belki diyânet san'atinde bir mevsûk, emîn, sâhib-i îmân şahıs yok gibidir. Allaktan korkmak

ve hukuk saymak hatıralarına hutur etmez. Ve îmân-ı sahih için bir amel-i sâlih işler adam görülmez. Cemî diyarlarında evkafları îradlarını mîrîleri zapt edip umûm mâbedlerin sakfı olanlarda zahâir-i mîrîye memlû olarak bir taraflarına gübre-i hayvan vaz' olunmuştur. Ve Surye ve Anadolu eyâlet ve bilâdında ise içlerinde ehl-i kurâ kahvehâne nazîri toplaşıp nargile ve tütün ve sigara içerler ve dıvarları diplerine bevl ve tagavvut edip 'alâhâli bırakırlar. İndlerinde en ahkar ebniye ma'bédleri olup kâffesi harâb ve arsa kalanları dahi âşiyâne-i bûm ve gurabdır. Ve her diyârlarında müretteb olan hükûmet ve meclisler ricâlleri ise sekri mubah tutup arak ve hamr istimâli âdeti olmayan 'adem hükmündedir. En yüksek, en aziz en namuslu muhterem tuttıkları mahal işaret meclisleridir, ve büyük erkânlarının meclislerine ba'delasr duhûl ve cülûs olmaz şeydir. Ve hırkalı ve misvakli sulehâ-yı ehl-i sünnet pîşigâh-ı nazarlarında maskara nev'indedir. Ve nisvânlarında perde ve hicâb bertaraf olmuş, ismetiyle kalmış hatun kuş şütü gibidir... Kıyâfet-i efrenciye en mergûb sîmalarıdır... 40 sene zarfında kuralardan nüfus gidip öşrü kalmıştır. Ve mukaddem yüz hâne köyler yedi sekiz çürük hâneye tenezzül eylemiştir. Hâmil-i kitab ve kâbil-i hitâb bir zâta tesâdüf olunmaz. İrâd-ı iklim heman düyûn olup bekâyâ memurları kendi mâhiyelerini tedâriktan âcizdirler. Lâkin ahvalleri meşhûr-ı âm olduğundan beyânından sarf-ı nazar ederim.» (61 B). Münevver denilen zümreye gelince: «... Bu adamlar musannif değil muharriftirler. Musannif ulemâdan olur. İlim nice seneler mihen ve şâkke ile medreselerde tahsil olunur. Bu adamlar bir alay kâtiblerdir. İkbâl-i hâzır dan bir haz bularak kalbleri devletin ihsânlarına müsahhar olmuş pür sekrân-i dit ricâllerdir. Bâhusûs tenperverlik ile müsta'rak-ı lezâiz-i tene'um ve müstehiyât olup seyahat ve tecârib ve muvâzenet ile hakâyık-ı ahvâle vukûfdan dolayı bahs eden müceddidlerden değildir... Bu adamlar silsile-i tesâhub-ı devlete merbut tavla atları gibi bir alay havâss-ı tenperverân olup mah bemah aldıkları ve aralıkta fırsat buldukça çaldıkları altınlar dahi sîmâ ve şânlarına yıldız vermekle nice milyon gabîlerin hüsn-i zan ile efkârlarını esîr ederler. Ve bu mertebeye gelen şu müntahablara metbuğları aleyhine hareketten havf-i küllî dahi istîlâ etmekle anlar sanî'a-i müdâheneden mâ'da bir hâl ile âlemde teayyüş muhâl olur.» (63 A).

Eserin yarısından sonra mevzu değişmekte, aile ve kadın - erkek arasındaki meseleler üzerinde mütalâlar serd olunmaktadır. (66 A - 75 A). Varak 75 i müteakip hükümdarlarla dindarlar arasında karşılıklı konuşmalar vardır. 77 A dan itibaren eserin sonuna kadar Pey-

gamber İbrahim'in Urfada, Nemrud aleyhine söylediği uzun nutuk devam etmektedir. Burada Nemrud müstebit hükümdarı, Peygamber İbrahim ise dindar ihtilâlcıyı temsil etmektedir. Eser sahibi gibi İbrahim de halkı kıyama dâvet eder:

«Haydi! unümen, milletce seyflerinizi kuşanıp başıma ce'm olun! Hatta halâs olasınız. Ba'de bî-hudûd va'd-i ganîmet-i müebbede bulasınız... 'Ayâl ve evlâdı halleri üzere himâyeyi Hâlika havale edip bırakınız. Anlara bir şey olmaz.» (113 B) der.

İhtiva ettiği ihtilâlcî fikirler dolâyısıyla tab olunmadığını tahmin ettiğimiz, belki de müellifinin bililtizam kendi adını dahi zikretmediği **Tanzîr-i Telemak** vermiş olduğumuz parçalardan da anlaşıldığı üzere Tanzimat Devrinin iç yüzünü aydınlatması bakımından mühim bir vesikadır. Burada o devre ait eserlerde rastlanan düşünüş tarzlarından ayrı bir zihniyetle karşılaşılıyor. Basit olarak Tanzimat Devri muharrirleri iki kategoriye ayrılır ve bunlar birbirlerine zıd olarak gösterilir. Bunlardan birincisi, tamamen eskide kalan, içtimâî hayatta alâkası olmayan, Ahiret iş'lerine kendini vermiş, yahut da divan edebiyatını körü körüne taklid ederek bir şeyler yaptığını zanneden tip ki Namık Kemal'e Rezaizade Ekrem'e, Abdülhak Hamid'e muarız olan meşhur Hacı İbrahim Efendi ve Encümen-i Şuarâ'ya dahil bir çok şahsiyet bu kategoriye girerler. Ölmüş maziyi temsil eden bu tipin karşısında ilhamını Avrupaî eserlerden alan siyasî ve içtimâî hareketlere karışan grup vardır: Namık Kemal ve arkadaşları bu Avrupaî ilhamlı aktif grubu temsil ederler. **Tanzîr-i Telemak** müellifini, bu kategorilerden birine ithal etmeğe imkân yoktur. O ilhamını eski ruh dünyamızın kaynağı olan dinden alıyor, fakat katılaştığı bir zihniyet içinde kapalı kalmıyor, beşerî, içtimâî ve siyasî meseleler üzerinde düşünüyor; kabini kuvvetli bir isyan hamlesi dolduruyor. İçtimâî ve siyasî telâkkileri bakımından o, ilhamlarını garbden alan Genç Osmanlılarla beraberdir. Hattâ cumhuriyet fikrine kadar gitmesi ile onlardan daha cesur ve ileridir. Fakat onun kuvvet aldığı kaynak garbde değil şarkdadır ve o esas itibariyle garbî taklîdin aleyhindedir. İmparatorluğun çöküşünü ve kalkınmasını tamamiyle ah-lâkî zaviyeden görüyor. Eserinin umumî şekli ve üslûbu bakımından da o yukarıda bahsettiğimiz eski tipten ziyade yeni tipe benzer. **Tanzîr-i Telemak**'da biz, dinin yeni bir şekilde tefsir edilmesine şahit oluyoruz. Müellifimizin aslâ kaderiyeci olmayışı, insan iradesini dinin en büyük tezahürü olarak görüşü dikkate şayandır. Eser baştan başa insanın tabiate, nefsine ve içtimâî fenalıklara karşı mücadele ve isyan etmesi tezini müdafaa ediyor ki bugün Garbde ve bizde dinî bu

şekilde anlıyanlar az değildir. Fransada tesiri çok geniş olan, memleketimizde dahi taraftarları bulunan Action felsefesi müessisi Maurice Blondel dini tıpkı bizim müellifimiz gibi tabii ve hayvani kuvvetlere karşı bir isyan telâkki eder. Tanzimattan sonra yetişen en büyük dinî şairimiz Mehmet Akif de dinî, siyasî ve içtimai bir hareket noktası yapar. Tanzimat devrinde dini bu tarzda anlayan en kuvvetli müellif Ali Suavidir. Bir gün Türk edebiyatında din duygusunun tezahür şekilleri üzerinde bir araştırma yapılacak olursa **Tanzir-i Telemak** müellifine mühim bir yer ayırmak lâzım geleceğine kaniiz.
